

Четвертий моніторинговий звіт висвітлення теми ВПО
в українських ЗМІ
Фінансується Європейським Союзом

ПІДСУМКОВИЙ ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЧЕТВЕРТОЇ ХВИЛІ МЕДІА-МОНІТОРИНГУ (Схід, Північ-Центр, Південь і Захід України)

Жовтень 2016

Підготували
Асоціація «Спільний простір» (Україна)
та МЕМО98 (Словаччина)

Thomson Foundation
+44 20 3440 2440
46 Chancery Lane
London WC2A 1JE

thomsonfoundation.org

1. ВСТУП

Цей звіт є четвертим із низки моніторингових звітів, які буде оприлюднено в рамках проекту «Голос місцевих ЗМІ: професійні стандарти та етичні норми висвітлення конфліктів», що фінансується Європейським Союзом. Проект реалізується медіа-консорціумом, який очолює Фондація Томсон (Thompson Foundation). До консорціуму входять: Європейський центр журналістики (European Journalism Centre), Асоціація «Спільний простір», MEMO 98, а також Міжнародний інститут регіональної преси та інформації.

Головна мета проекту – ослаблення потенційних джерел конфліктів, через збалансоване висвітлення подій у регіональних ЗМІ, що сприятиме зниженню соціальної напруги, зокрема між внутрішньо переміщеними особами (ВПО) та громадами, які їх приймають. Цього буде досягнуто завдяки підвищенню рівня неупередженості та якості контенту, а також через покращення співпраці між ЗМІ як в Україні, так і за її межами. Проект передбачає розвиток спроможності своєчасно запобігати провокаціям під час висвітлення подій, пов'язаних із конфліктом, за допомогою ретельного моніторингу ЗМІ та оцінки участі регіональних ЗМІ. Асоціація «Спільний простір» та MEMO98 спільно розробили методологію моніторингу представлення внутрішньо переміщених осіб. Під час тренінгів, що відбулися у Києві Львові, Харкові, Дніпропетровську та Одесі, підготували 65 регіональних аналітиків для якісного та кількісного аналізу представлення у регіональних ЗМІ згаданої тематики.

З 10 по 23 жовтня 2016 р. включно, команда спеціалістів із моніторингу провела останню, четверту, хвилю медіа-дослідження щодо висвітлення тематики ВПО. До вибірки увійшло загалом 204 ЗМІ, що підлягали моніторингу (51 телеканалів, 65 друкованих ЗМІ та 88 онлайн-ресурсів), із 24-х областей України, які було об'єднано у чотири регіони:

- ★ Схід (Донецчина, Луганщина, Харківщина);
- ★ Північ-Центр (Сумщина, Чернігівщина, Житомирщина, Вінниччина, Дніпровщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина);
- ★ Південь (Одещина, Херсонщина, Запоріжжя, Миколаївщина, АР Крим);
- ★ Захід (Волинь, Закарпаття, Івано-Франківщина, Львівщина, Рівненщина, Тернопільщина, Хмельниччина, Чернівецьщина).

2. СТИСЛІ ВИСНОВКИ

- ★ Результати моніторингу в жовтні підтвердили, що аналогічно до попередніх періодів, загалом тематика ВПО не користувалася значною увагою регіональних ЗМІ.
- ★ Як і під час попередніх 3-х хвиль моніторингу, спостерігався загальний брак аналітичних матеріалів та розслідувань.
- ★ Журналісти майже не відображали поточну ситуацію з ВПО, не намагалися розкрити перспективу або ініціювати більш глибоку публічну дискусію про те, як вирішувати проблеми вимушених переселенців у конкретному регіоні.

- ★ Були деякі приклади матеріалів, що мали ознаки проплачених, як і деякі публікації, які позначилися певними порушеннями основних журналістських стандартів.
- ★ Попри загальний брак матеріалів, були приклади системнішого висвітлення тематики ВПО.
- ★ Деякі матеріали були ініційовані в рамках різних міжнародних проектів.
- ★ Були приклади поодиноких, однак справді якісних матеріалів про ВПО, а також публікацій, корисних для ВПО з точки зору соціальної допомоги.
- ★ Було зафіксовано чимало позитивних прикладів «олюдення матеріалів».

3. КІЛЬКІСНИЙ АНАЛІЗ

Вибірка медіа-моніторингу в усіх регіонах України була доволі широкою і визначалася такими критеріями відбору, як медіа-власність, потенційний вплив і рейтинги. Порівняно з попередніми трьома хвилями моніторингу, вибірка зазнала певних несуттєвих змін. Вони були зумовлені переважно тим, що низка ЗМІ припинила своє існування, втратила популярність, не приділяла уваги тематиці ВПО, або відновила мовлення на підконтрольних українському уряду територіях.

Тож вибірка, що складалася з 204 найпопулярніших ЗМІ, розподілилася таким чином:

- ★ 51 місцева телестанція – 1 державна і 1-2 приватні на область;
- ★ 65 газет – щонайменше 1 державна і кілька основних приватних на кожну область;
- ★ 88 онлайн-ЗМІ – найбільш відвідуванні новинні сайти у кожній області.

Моніторинг ЗМІ під час четвертої хвилі медіа-моніторингу виявив, що тематика ВПО висвітлювалася приблизно на тому ж рівні, що й під час попередніх періодів моніторингу. Одні ЗМІ приділяли їй більше уваги, інші – менше. Частка приділеного цій тематиці ефірного часу та простору варювалася між 4,2% на телебаченні Сходу до 2,6% у пресі Східного регіону; від 0,1% на телебаченні до 1,1% у друкованій пресі в Північно-Центральних регіонах; між 1,2% на телебаченні до 0,1% у друкованій пресі в Західних регіонах; та від 1,7% на телебаченні до 1,3% у друкованій пресі в Південному регіону.

Аналогічно до попередніх періодів, найактивніше тематика ВПО висвітлювалася у медіа Східної України, а найпасивніше – на Заході.

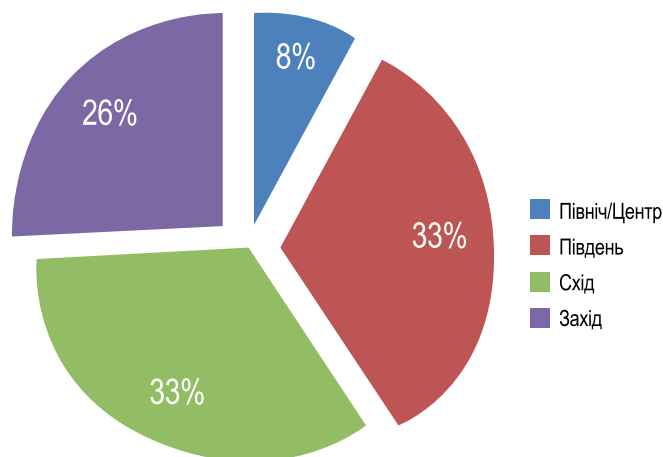
Найбільше уваги медіа приділили темі соціальної адаптації та життя в громаді, а найпасивніше висвітлювалися теми «несправжніх ВПО», освіти та злочинності.

Найбільше уваги медіа приділили такому суб'єкту як ВПО. Найпасивніше були представлені політичні партії та волонтери.

3.1. ТЕЛЕБАЧЕННЯ

Щодо представлення ВПО на телебаченні, воно було меншим за третій моніторинговий період. У той час, як під час третього моніторингового періоду телеканали, що були в фокусі моніторингу, представлення ВПО разом присвятили приблизно чотири години, під час четвертого періоду моніторингу таке представлення становило разом приблизно три години ефірного часу.

Це становило 1,2% від загального обсягу телевізійного інформаційного контенту (213 годин). Відповідно, це означає близько 11 хвилин щодня для всіх 50 телеканалів, що були у фокусі моніторингу, або трохи більше 13-ти секунд на кожен канал окремо щодня.

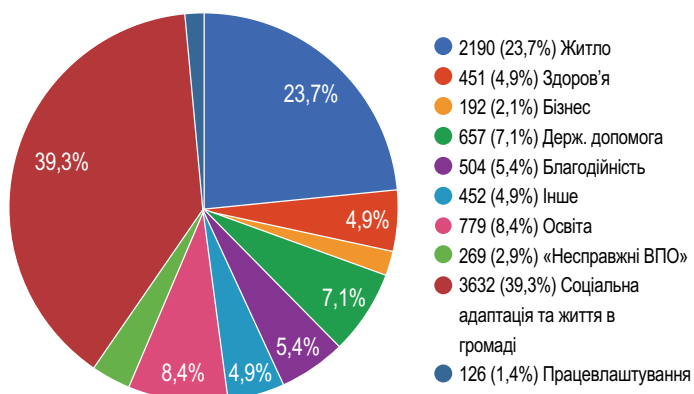

Діаграма 1. Частка висвітлення тематики ВПО в загальному обсязі контенту телепрограм, які увійшли до вибірки моніторингу 4-ї хвилі (10-23 жовтня 2016 р.) – у розрізі регіонів.

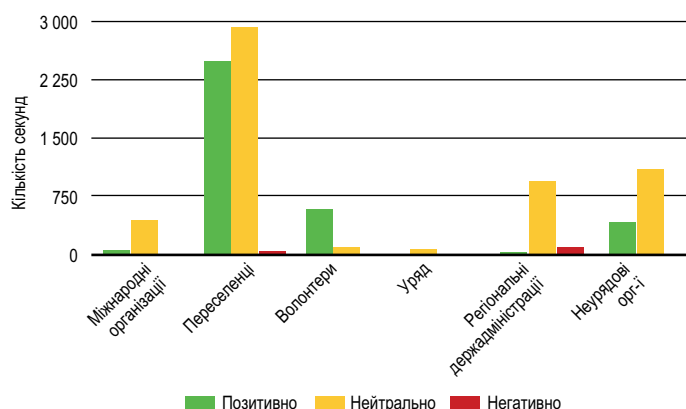
Активність телеканалів різних регіонів щодо висвітлення ВПО в 4-х різних регіонах розподілилася таким чином: у Західній Україні загальний хронометраж становив разом 56 хвилин; на Півдні – більше 45-ти хвилин; на Сході – приблизно 34 хвилини й лише 18 хвилин у Центрально-Північному регіоні.

Домінували теми соціальної адаптації й життя в громаді (39,3% загального обсягу новин про ВПО) та житла (23,7%). Темі освіти (8,4%), державної допомоги (7,1%), благодійності (5,4%), здоров'я (4,9%), «несправжніх ВПО» (2,9%), бізнесу (2,1%) та працевлаштування (1,4%), були представлені пасивніше.

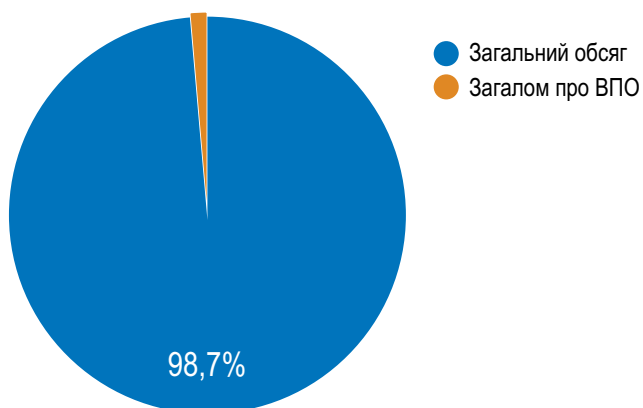
Найбільше уваги телевізійні ЗМІ приділяли таким суб'єктам, як самі ВПО (58,8%), за ними – НУО (16,3%), регіональні держадміністрації (11,3%), волонтери (7,3%), міжнародні організації (5,4%), а найпасивніше – уряд (0,7%).

Діаграма 2. Частка представлення різних тем в рамках тематики ВПО на телевізійних каналах усіх 4-х регіонів, що були у фокусі моніторингу.

Діаграма 5. Розподіл ефірного часу серед суб'єктів моніторингу за тональністю, з якою ці суб'єкти були представлені в рамках загальної тематики ВПО на всіх телевізійних каналах

Діаграма 3. Частка представлення різних суб'єктів у рамках тематики ВПО на телевізійних каналах усіх 4-х регіонів, що були в фокусі моніторингу.

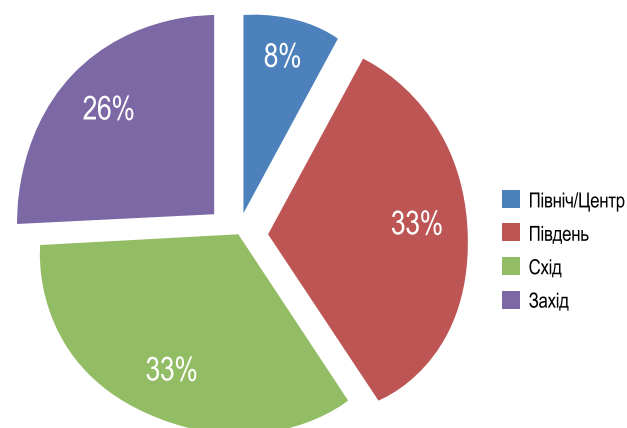
Діаграма 4 показує розподіл уваги до самих ВПО на телеканалах вибірки як суб'єкта моніторингу в регіональній перспективі. Телеканали Сходу та Півдня лівову частку ефіру приділили тематиці ВПО 33% відповідно, а телеканали Заходу України – 26%, у той час, як телеканали Півночі-Центру – 8%.

Щодо тональності матеріалів, ВПО, як і більшість інших суб'єктів, були представлені переважно нейтрально та позитивно. Однак зафіксовано й невеликий обсяг негативної інформації на адресу двох тем, а саме регіональних держадміністрацій та ВПО.

3.2. ПРЕСА

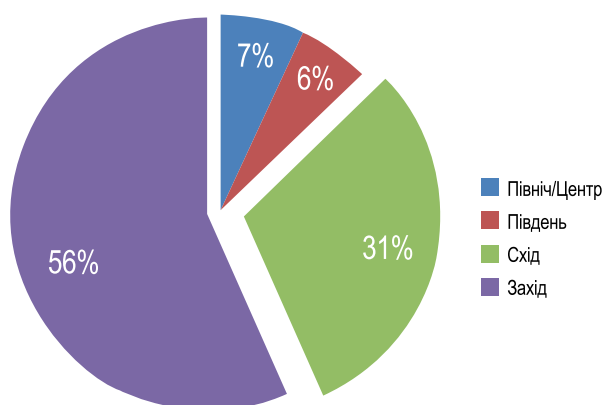
Преса, окрім східної, висвітлювала тематику ВПО менш активно, ніж під час 3-ї хвили моніторингу.

Загальний обсяг газет (вимірюється у друкованих знаках), присвячених тематиці ВПО у 4-х різних регіонах, розподілився таким чином: у Західній Україні разом налічувалося 5967 знаків (близько 2 газетні шпальти формату А3); Північно-Центральний регіон – 57 087 знаків (близько 16 газетних шпальт формату А3); на Сході – 6873 знаків (трохи більше за 2 газетні шпальти); а в Південній частині 30,977 знаків (або близько 9 газетних шпальт).

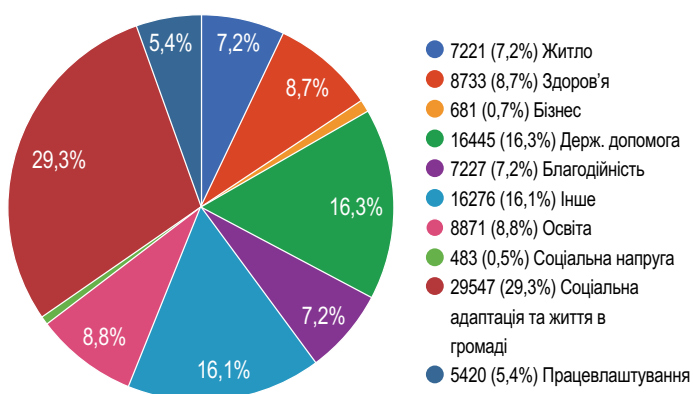

Діаграма 4. Розподіл висвітлення ВПО як суб'єктів у сюжетах про переселенців – за 4-ма регіонами.

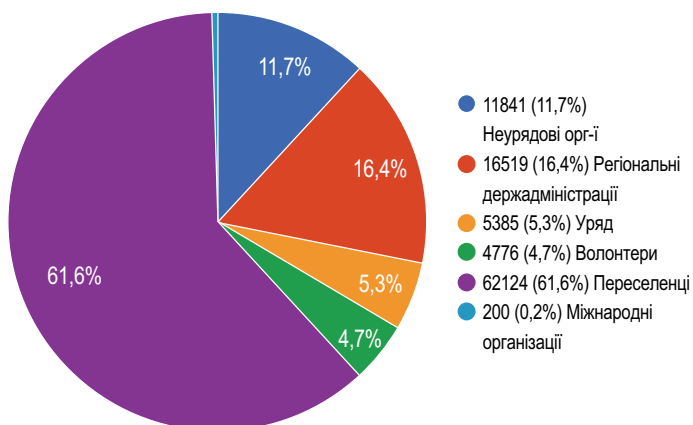
Найпопулярнішими темами були соціальна адаптація й життя в громаді (29,3%), а також державна допомога (16,3%), освіта (8,8%), здоров'я (8,7%), благодійність та житло (7,2%), та працевлаштування (5,4%). Найменш популярними темами були бізнес (0,7%) та соціальна напруга (0,5%). Серед суб'єктів найбільше були представлені самі ВПО отримали 61,6% загального представлення щодо ВПО, де на представлення регіональних державних адміністрацій припало 16,4%, а на НУО – 11,7%, на уряд – 5,3%, а на волонтерів – 4,7%. Найпасивніше були представлені міжнародні організації (0,2%).

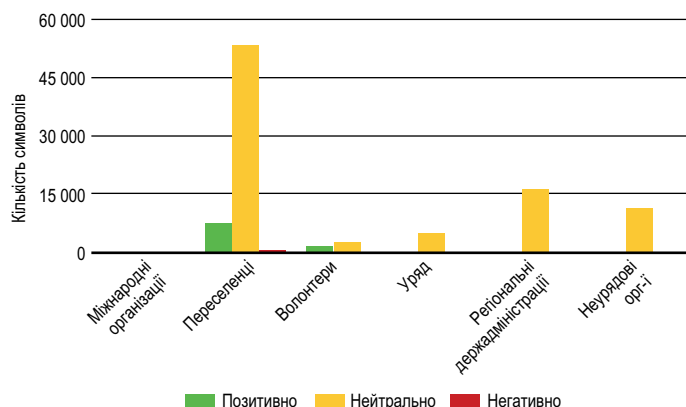
Діаграма 6. Частка висвітлення тематики ВПО в загальному обсязі газетного контенту, які увійшли до вибірки моніторингу 4-ї хвили (10-23 жовтня 2016 р.) – у розрізі регіонів.

Діаграма 7. Розподіл тем у рамках висвітлення тематики ВПО в газетах усіх 4-х регіонів.

Діаграма 8. Частка представлення різних суб'єктів у рамках тематики ВПО в газетах, що були в фокусі моніторингу.

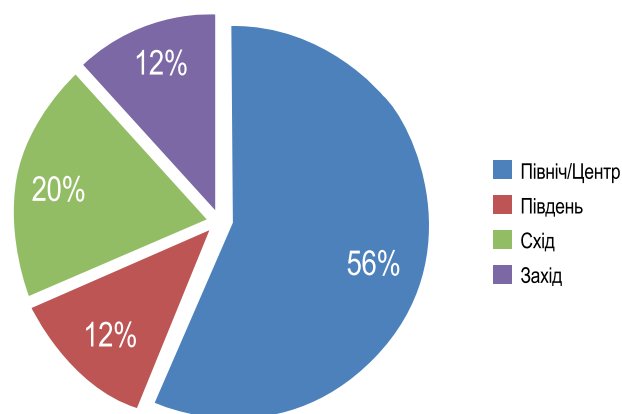
Діаграма 9. Розподіл обсягу матеріалів серед суб'єктів моніторингу за тональністю, з якою ці суб'єкти були представлені в рамках загальної тематики ВПО у всіх друкованих виданнях.

Щодо тональності матеріалів, ВПО були представлені переважно у нейтральній та позитивній. Однак самі ВПО одержали дуже поверхове представлення.

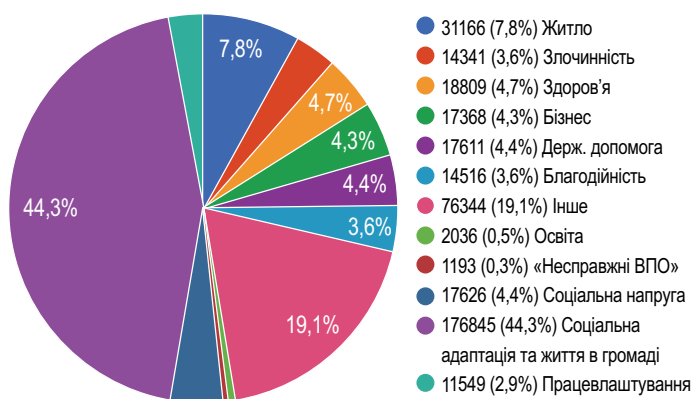
3.3. ОНЛАЙН-МЕДІА

Загальний обсяг (вимірюється в символах), присвячений тематичі ВПО онлайн-виданнями в 4-х різних регіонах, розподілився таким чином: на Заході він становив 48 695 символів (або еквівалент 27 сторінок формату А4); у північно-центральній частині – 47 040 символів (або еквівалент 26 сторінок формату А4); у східних областях – 224 487 символів (або еквівалент 124 сторінок формату А4), а в південних областях – 79 182 символів (або еквівалент 27 сторінок формату А4).

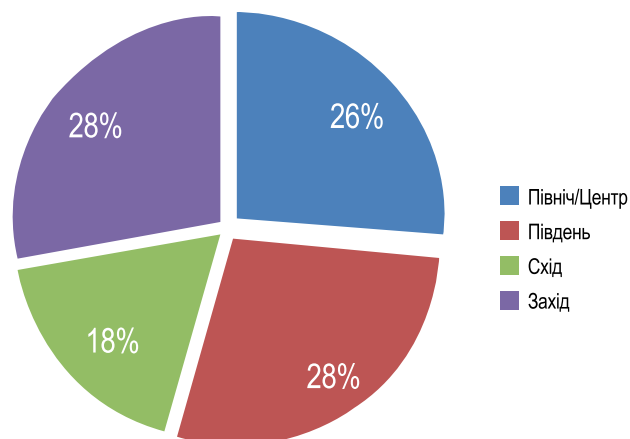
Найактивніше в регіональних Інтернет-ЗМІ була представлена тема соціальної адаптації і життя в громаді (44,3%). На другому місці – «інше» (права людини, статистичні дані про ВПО, культурні події) (19,1%),

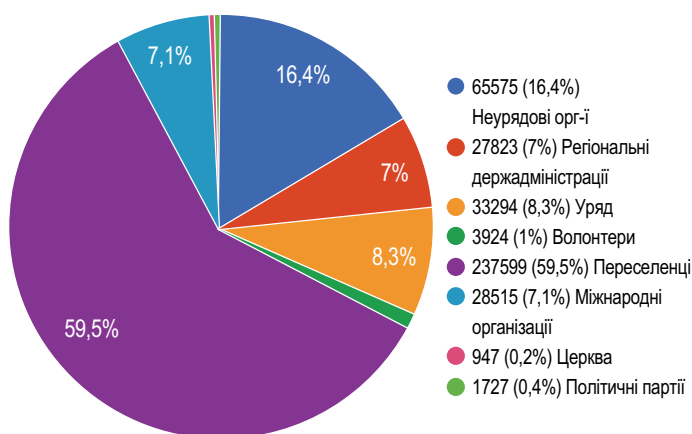
Діаграма 10. Частка представлення різних суб'єктів у рамках тематики ВПО в онлайн-ЗМІ, що були в фокусі уваги, за регіонами.

Діаграма 11. Частка представлення різних тем щодо ВПО в онлайн-виданнях усіх 4-х регіонів.

Діаграма 12. Розподіл висвітлення ВПО як суб'єктів у матеріалах онлайн-ЗМІ – за 4-ма регіонами.

Діаграма 13. Частка представлення різних суб'єктів у рамках тематики ВПО у онлайн-виданнях усіх 4-х регіонів, що були у фокусі моніторингу.

житло (7,8%), здоров'я (4,7%), бізнес, державна допомога, соціальна напруга (по 4,4%), злочинність (3,6%) та працевлаштування (2,9%). Значно пасивніше були представлені освіта (0,4%) та «несправжні ВПО» (0,3%).

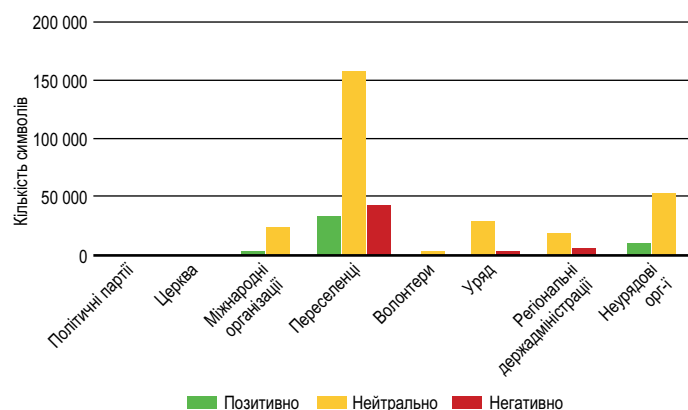
Щодо представлення ВПО як суб'єкта, воно коливалося від 76.1% на Півдні до 48.4% на Сході.

Найактивніше на всіх онлайн-ресурсах, що були у фокусі моніторингу, були представлені ВПО (59,5% загального представлення ВПО), НУО (16,4%), уряд (8,3%), міжнародні організації (7,1%), та регіональні держадміністрації (7%). Найпасивніше були представлені волонтери (1%), політичні партії (0,4%) та церква (0,2%).

З точки зору тональності, більшість суб'єктів були представлені нейтрально і позитивно. ВПО отримали дещо негативне представлення (18% загального представлення ВПО) і близько 27% загального представлення місцевої влади.

4. ЯКІСНИЙ АНАЛІЗ

Аналогічно до попередніх періодів, загалом тематика ВПО не користувалася значною увагою ЗМІ. Як і раніше, спостерігався брак аналітичних матеріалів про ВПО. У більшості публікацій журналісти відображали переважно поточну ситуацію з переселенцями, не намагаючись зазирнути в довгострокову перспективу чи організувати більш широкую дискусію про те, як вирішити проблеми ВПО в конкретному регіоні. До того ж, журналісти загалом не ставили запитання до офіційних заяв посадовців і не приділяли належної уваги перевірці фактів. Водночас збереглася тенденція, що було багато передруків без посилання на джерела інформації.

Діаграма 14. Розподіл обсягу матеріалів серед суб'єктів моніторингу в онлайн-виданнях усіх 4-х регіонів, що були у фокусі моніторингу, за тональністю.

Попри поточну тенденцію, яка засвідчила обмежену кількість історій про ВПО, були винятки. Так, наприклад, газета «Нова доба» із Західної України, продовжувала друкувати інформацію про ВПО на одній і ті самій 10-тій сторінці¹. Як позитивний факт експерти моніторингу також відзначають появу низки матеріалів, ініційованих міжнародними проектами. Зокрема, у Хакові медіа-група «Об'єктив» у матеріалі від 19 жовтня «Стажировка для харьковских врачей-реабилитологов и лечение переселенцев в Праге»². Газета «Сумщина» 20 жовтня надрукувала матеріал «Хобби, которое стало заработком. Какие новые профессии осваивают переселенцы на Харьковщине»³ п'ятиденний тренінг для українських регіональних журналістів від Фондації Томсон, разом з інститутом IRMI.

ЗМІ загалом представляли ВПО переважно збалансовано та уникали сенсаційності. Відеоряд відповідав сюжетам матеріалів. Не було помічено ані навмисного спотворення інформації, ані маніпулювання нею.

Незважаючи на пасивне висвітлення тематики ВПО, були й приклади поодиноких вдалих матеріалів (Сюжет на полтавському телеканалі «Лтава», присвячений соціальній адаптації бійців АТО, їхніх родин, зокрема, переселенців⁴).

Іншим прикладом був сюжет телеканалу «Вінтера» від 11 жовтня 2016 щодо ВПО в Дніпропетровській області. У рамках сюжету дані були взяті з різних джерел, а порушені проблеми одержали багатомірне представлення завдяки роботі кінооператора Девіда Ханца, якому вдалося зробити дуже хорошу роботу⁵.

Експерти моніторингу визначили деякі матеріали, що фокусувалися на проблемах ВПО. Наприклад, ОДТРК «Запоріжжя» інформувало про доступ ВПО до медичинських послуг, зокрема про проблеми, з якими звертаються мешканці області та ВПО до відділення мікрохірургії ока Запорізької обласної клінічної лікарні. В сюжеті є 5 синхронів різних сторін, порушені проблеми розглянуто всебічно. Робота оператора Девід Ханца – перфектна⁶. Ще один приклад стосується Одеси⁷. Одеська обласна адміністрація в 2014 році виділила санаторій «Куяльник» ВПО, однак у санаторії були постійні проблеми з водо- та електропостачанням. Як наслідок, ВПО були змушені переїхати до інших регіонів або повернутися на окуповані території.

Подібно до попередньої хвилі моніторингу, більшість матеріалів як і раніше, були витримані в нейтральній, рідше – в позитивній тональності. Було зафіксовано приклади «олюднення матеріалів». Як приклад, можна згадати сюжет КОДТРК «Кіровоград», – у репортажі від 20 жовтня, де розповідалося про Ольгу Магазинову, переселенку з Горлівки, ВПО, матір 6-ти дітей, що переїхали на Кіровоградщину⁸. Вона і Радник Міністерства з питань ВПО в Кіровоградській області Валентина Кулачко описали, як цій сім'ї допомогли евакуюватися й почати нове життя. Спочатку сім'я мешкала в готелі, а потім була розміщена в лікарні для обстеження. І через 10 днів у селі Шестаківка місцева влада знайшла кімнату в колишньому дитячому будинку сімейного типу для сім'ї. Перед прибуттям великої родини фермери приготували двоповерхові ліжка, шкільне приладдя та іграшки. Було також відзначено, що в грудні 2016 року буде відкрито новий гуртожиток для ВПО. І ця сім'я буде першою в черзі на житло.

У іншому прикладі Донецька обласна державна телерадіокомпанія розповіла про гуртожиток у Краматорську, який був відкритий для ВПО⁹. Репортаж ведеться безпосередньо з гуртожитку, який було відремонтовано самими ВПО за допомогою благодійного фонду «Життя милосердя», і показує, що допомога, як і раніше, необхідна. Керівник фонду розповідає про цю будівлю, що деякий час назад це був реабілітаційний центр для людей із залежностями, і його організація планує

¹ «Дове життя між двома війнами», газета «Нова доба» № 41 від 13.10.2016 р.: <http://novadoba.com.ua/32683-dovge-zhyttya-mizh-dvoma-viynamy.html>

² <http://www.objectiv.tv/151016/134183.html>

³ Газета «Сумщина» 20 жовтня 2016 року.

⁴ «Не театром єдиним», «Лтава», 18 жовтня: <https://www.youtube.com/watch?v=chKNgLmXe4o>, з 16.45 до 18.40 хв.

⁵ «Новини Вінниччини, телеканал «Вінтера» 11 жовтня 2016 р.: <https://youtu.be/0HNiDWhBfSs?t=8m3s>

⁶ ОДТРК «Запоріжжя» 13 жовтня 2016: <https://www.youtube.com/watch?v=M5D6blneKoA> (від 21:37 to 23:54 хв)

⁷ «Одесская ОГА поможет «цивилизованно» выселить переселенцев из санатория «Куяльник», онлайн-видання «Трасса e95» від 11 жовтня 2016: <http://trassae95.com/all/archive/2016/10/11/odesskaya-oga-pomozhet-civilizovanno-vyselitj-pereselencev-iz-sanatoriya-kujalnik-34295.html>.

⁸ КОДТРК «Кіровоград», 20 жовтня, репортаж «Переселенка»: <https://www.youtube.com/watch?v=s1BI7M0sq64>

забезпечити гуртожиток меблями. 4 родини вимушених переселенців, які живуть у цьому притулку, розповідають про свою нову домівку і про те, як це допомагає їм вижити. Заступник мера Краматорська обіцяє знайти вугілля і дрова для опалення гуртожитку. Відтак, ми бачимо повсякденне життя цього гуртожитку і його нових мешканців.

Аналогічні матеріали були помічені в Запорізькій, Полтавській, Миколаївській області.

Водночас моніторинг засвідчив, що якісні журналістські розслідування за мотивами згаданих людських історій були відсутні. Однак можна відзначити і появу публікацій, вкрай корисних для ВПО, зокрема на Рівненщині (про правила оформлення субсидій для ВПО, які винаймають житло⁹).

Були деякі матеріали із некоректною термінологією про ВПО. Наприклад, у публікації від 11 жовтня 2016 року, де йдеться про 38-річну ВПО з Донбасу, яку ледве не зарізав полтавчанку¹¹. Наприклад, ДОТБ опублікувала матеріал від 20 жовтня «Крім псевдопереселенців є ще псевдоінспектори»), де під виглядом інспекторів, що оглядали приміщення для підтвердження потреб у державних субсидіях на газ, грабіжники оглядали середовище щодо можливості нібито вкрасти щось.

У іншому випадку на сайті «Остров-Луганск»¹² було опубліковано історію про мешканців Алчевська, що збирався до Кремінної для незаконного оформлення пенсій. Журналісти передрукували прес-реліз Головного управління Державної фіскальної служби в Луганській області. У ньому йшлося про те, що український спецпідрозділ «Фантом» затримав людей, які з невідконтрольної Україною території потрапили на підконтрольну. У затриманих не було ніяких перепусток та довідок про статус ВПО, їхні дії представники влади назвали нелегальними. У згаданому матеріалі відсутня інформація про те, як саме люди перетнули лінію зіткнення. Журналісти очевидно не проводили розслідування та не подали точки зору людей, які потрапляли в подібні ситуації. Крім того, не було представлено точок зору затриманих або їхніх родичів.

Також експертами було зафіксовано поодинокі приклади використання терміну «біженці», зокрема у виданні «Телеграф»-

Кременчук» від 23 жовтня в публікації «Собаки Януковича та кременчуцькі чотирипалі»¹³.

Експерти виявили приклад прямого порушення стандарту з недопущення дискримінації у виданні «Волинь POST»¹⁴. У матеріалі описувалися знущання підлітків з kota, де автор натякнув, що жорстокість підлітка пов'язана з тим, що вона є ВПО. Також було зафіксовано окремі приклади замовних матеріалів, так званої «джинси» (20 жовтня, газета «Деснянка» розповідала про фонд «Українська перспектива» народного депутата від «Опозиційного блоку» Олександра Вілкула, який буцімто допомагає ВПО. Поява цього матеріалу в чернігівській газеті є інформаційно невмотивованою, оскільки Олександр Вікул – політик із Дніпра.

З огляду на виявлені порушення низки медіа-стандартів, зокрема окремі приклади негативної лексики, використання терміну «біженці» замість ВПО, прямого порушення стандарту з недопущення дискримінації, приклади замовних матеріалів, експерти моніторингу висловлюють такі рекомендації для висвітлення тематики ВПО:

- ★ Приділяти більше уваги аналітичним матеріалам та розслідуванням.
- ★ Уникати сенсаційності, незбалансованості та некритичного ставлення журналістів до офіційної інформації представників місцевих держадміністрацій.
- ★ Більше уваги звертати на конкретні «живі історії», що ілюструють як приклади успішного співжиття ВПО у місцевих громадах, так і їхні проблеми.
- ★ Використовувати коректну термінологію щодо ВПО.
- ★ Провести редакційні летючки та міні-тренінги з приводу використання негативної лексики та застосування коректної термінології щодо ВПО.
- ★ Уникати замовних матеріалів.
- ★ Формувати платформу для обговорення шляхів вирішення проблем ВПО в регіонах.

Виконання цих рекомендацій сприятиме підвищенню якості журналістики та ослабленню потенційних джерел соціальної напруги через збалансоване висвітлення подій у регіональних ЗМІ, зокрема, внаслідок ослаблення рівня соціальної напруги між внутрішньо переміщеними особами (ВПО) та громадами, які їх приймають.

⁹ «У Краматорську відкрито притулок-гуртожиток для переселенців», ДоТБ, 12 жовтня: <https://www.youtube.com/watch?v=lycwfOb4c4c>

¹⁰ Сайт Рівненської РДА від 18 жовтня 2016: <http://www.rv.gov.ua/sitenew/main/ua/news/detail/43294.htm>.

¹¹ 0532 он-лайн медіа, 11 жовтня, «38-летний переселенец с Донбасса чуть не зарезал полтавчанку», див.: <http://www.0532.ua/article/1399426>.

¹² «Фантомовцы» Луганщины задержали жителей Алчевска, которые хотели незаконно попасть в Кременную, чтобы оформить пенсии, онлайн-видання «Остров-Луганск»: <http://www.ostro.org/lugansk/society/news/511073>

¹³ http://www.telegraf.in.ua/topnews/2016/10/23/sobaki-yanukovicha-ta-kremenchuck-chotirilap_10057357.html.

¹⁴ Новина «Через затягування справи «луцьких шкурдерів» пікетували Авакова волинського он-лайн медіа від 1 жовтня 2016, див.: <http://www.volynpost.com/news/76253-cherez-zatiguvannia-spravy-luckyh-shkuroderiv-piketuvaly-avakova-video>. Це одна з серій публікацій щодо ВПО, публікації яких розпочалися 20 вересня 2016 року з новини «Дівчина, яка в Луцьку знущалась над котом, виявилась прихильницею «руського міра»?», див.: <http://www.volynpost.com/news/75195-divchyna-i-aka-v-lucku-znuschalas-nad-kotom-vyjavylas-pryhylnyseyu-russkogo-mira-foto>